

TOPONÍMIA DE SANT MATEU

Núria Carod Segarra

INTRODUCCIÓ

En primer lloc he d'agrair a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua haver-me convidat a participar en la I Jornada d'Onomàstica. Toponímia i Antroponímia del Maestrat i dels Ports, organitzada per l'Ajuntament de Sant Mateu i per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. El Dr. Emili Casanova, organitzador de les jornades, em demanà de parlar sobre la meua experiència en la recollida de topònims de Sant Mateu per a l'elaboració de l'*Atles Toponímic Valencià*.

a) Presentació del treball i agraiments

A continuació explicaré breument quin ha estat el procés seguit per a la recollida de topònims, per cert, un procés que es va iniciar ara fa 10 anys quan Aigües Vives Pérez, coordinadora del projecte *Atles Toponímic Valencià*, em telefonà per a preguntar-me si estava interessada a fer un recull de topònims del poble. Em va agradar la idea i vaig acceptar. La tasca consistia a anotar en els mapes del terme de Sant Mateu tota aquella toponímia viva, referida a elements físics no desapareguts, com ara vies de comunicació (carreteres, camins, etc.), elements referits a la població (cases, masos, corrals, etc.), l'orografia (serres, muntanyes, partides, etc.), o la hidrografia (barrancs, rius, pous, basses, etc.). Per a fer això, primer havia de fer unes enquestes a persones del poble que conegueren molt bé el terme: gent

del camp, caçadors, pastors. Els informadors em deien el topònim i la ubicació. I anava fent una relació de topònims en un fulls normalitzats, on quedava constància de la pronúncia, el mapa on apareixia, la categoria de l'element citat, si s'havia de fer la normalització del topònim... Per exemple, *les Llacunes*, que a Sant Mateu pronunciem [lekúnes] i trobem escrit també *les Llecunes*, s'ha normalitzat seguint els criteris generals de l'*Atles Toponímic Valencià*. Després d'això havia de representar els topònims en els mapes mitjançant uns números i seguint unes pautes marcades. I finalment s'havien d'informatitzar tots aquests topònims en una base de dades que es deia *Atles*. Els topònims arrellegats són noms que s'usen habitualment, encara que alguns no apareixen en la documentació oficial. Amb els anys he anat resolent dubtes que han aparegut i afegint-hi més topònims. I ara, per acabar tota la feina, he estat preparant tota la documentació necessària per a la publicació del fullet de Sant Mateu de la sèrie "Toponímia dels Pobles Valencians", feina que prompte estarà enllestida. I això vol dir que prompte apareixerà publicat.

Cal dir que aquesta és una feina que no s'acaba mai. Cada vegada que parles amb algú per a resoldre dubtes, per a verificar algun topònim, etc., te n'apareixen uns altres, de topònims. I sempre vas afegint topònims nous. En el meu cas he deixat pendent la recollida del nom de les sèries.

He de donar el meu agraïment a totes aquelles persones que em van ajudar a fer el recull de topònims. Són els informadors i veïns tots de Sant Mateu. Gràcies a Climent Bono Lozar, Francisco Escuder Marzá (nascut al mas de la Roca, i una de les persones que més m'ha informat, sobretot dels topònims propers al mas de la Roca, topònims desconeguts per a la gent del poble), Juan José Simó Besalduch, Joaquin Mateu Cano, Jaime Besalduch Roig i Enric Bono Besalduch.

També he de donar les gràcies a Francisco Jovaní Pascual, Vití Ortí Tena i Jaime Besalduch Mateu, que treballen a l'Ajuntament, i en tot moment m'han ajudat a resoldre dubtes i a consultar documentació. I gràcies també a Ivan Ortí Simó, Tomás Segarra Arnau i Bea Escuder Gil per l'ajuda que m'han donat en l'apartat informàtic.

b) Breu presentació del terme de Sant Mateu

El municipi de Sant Mateu pertany a la comarca del Baix Maestrat. Està situat a 65 km de Castelló de la Plana en direcció nord i a 325 metres d'altitud. El terme municipal té una extensió de 64,6 km² i limita amb els termes municipals de la Salzadella, Tírig, Catí, Xert, la Jana i Cervera del Maestrat. Tenim el *molló de Cinc Termes*, que separa Sant Mateu, la Salzadella, Tírig, Catí i Xert. El relleu del terme municipal és suau i ondulat a la zona central, on trobem el nucli urbà. Els laterals est i oest del terme es troben accidentats per les altures de la serra de la Valldàngel, elevacions que van en direcció nord-sud, flanquejant aquest passadís central. La hidrografia del terme municipal es caracteritza per una zona central que és un ampli passadís, on les aigües dels diferents barrancs i rierols del terme municipal corren cap al nord buscant la rambla de Cervera, normalment seca i que marca el límit amb Xert i la Jana. El clima és de tipus mediterrani, amb temperatures mitjanes que van dels 8°C de gener als 24°C de juliol, i la mitjana de precipitació anual és de 450 ml.

CLASSIFICACIÓ DELS TOPÒNIMS DE SANT MATEU PER L'OBJECTE QUE DESIGNEN

Orografia

1.1. Elevacions de terreny:

<i>Tossal de la Torre</i>	<i>Collet de les Forques</i>
<i>Coll dels Tintorers</i>	<i>Muntanyeta de Sant Joan</i>
<i>Collet de la Rabosa</i>	<i>Tossal de Carruana</i>
<i>la Clapissa</i>	<i>la Bastida</i>
<i>la Mola</i>	<i>la Gaita</i>
<i>Mola d'en Soler</i>	<i>lo Tormo</i>
<i>la Moleta</i>	<i>la Pedrera del Gros</i>
<i>la Pedra Blanca</i>	<i>Coll de Calito</i>
<i>Morral de l'Oró</i>	<i>Pic de l'Àguila</i>

1.2. Punts elevats d'una muntanya: roca, cim, penya, puig

<i>lo Flare</i>	<i>lo Macarroni</i>
<i>la Roca del Migdia</i>	

1.3. Pas a través d'una carena

Passet de l'Ase

1.4. Terreny planer

Pla dels Triadors

1.5. Cavitats naturals

1.5.1. Avenc

Cova dels Encenalls

1.5.2. Forat, cova

<i>Cova dels Ermitans</i>	<i>Cova del Vent</i>
<i>la Roca Roja</i>	

1.6. Indrets

1.6.1. Paratge

<i>Monte Blanco</i>	<i>Racó dels Umberts</i>
<i>Racó del Flare</i>	<i>la Costereta dels Flares</i>

1.6.2. Partides

<i>Baix la Vila</i>	<i>la Quatremitjana</i>
<i>el Bassot</i>	<i>la Tiboia</i>
<i>el Borrull de Sanxo</i>	<i>la Torre</i>
<i>el Campo</i>	<i>l'Aigua Nova</i>
<i>el Carrascal</i>	<i>les Andròmines</i>
<i>el Mas de Munter</i>	<i>les Artoles</i>
<i>el Mas de na Ferreres</i>	<i>les Catarres</i>
<i>el Minguillo</i>	<i>les Comes</i>
<i>el Motlló</i>	<i>les Donzelles</i>

- el Parat* *les Fontanelles*
- el Pati de la Bassa* *les Fontetes*
- el Pla de les Vinyes* *les Llacunes*
- el Racó dels Polacos* *les Pageses*
- els Boverots* *les Piques*
- els Bustals* *les Rambles*
- els Clots dels Valons* *les Roquetes*
- els Motetos* *les Solsides*
- els Pontarrons* *lo Cós*
- els Povets* *lo Tancat de Vázquez*
- els Terrers* *los Molins*
- Enduronet* *los Patxols*
- la Balaguera* *los Plans*
- la Bassa* *los Tolls*
- la Canyoneta* *los Tonyos*
- la Foia* *Racó dels Estrelats*
- la Font de Morella* *Sant Joan*
- la Lloma* *Santa Bàrbera*
- la Pedrera* *Torredona*
- 1.6.3. Devesa, bovalar, empriu
- les Deveses* *lo Bovalar*
- 1.6.4. Era
- Era de Garrons*
- 1.6.5. Hort, horta, camp
- Hort de Vinyes*
- Hidrografia*
- 2.1. Masses d'aigua naturals
- 2.1.1. Llac, estany, llacuna
- Fondo de la Llacuna*
- 2.1.2. Bassa, gorg, gorga, cocó, toll
- Toll de la Pelambra* *lo Parat*
- Clot dels Noguerefs*
- 2.2. Masses d'aigua artificials
- 2.2.1. Bassa, abeurador
- la Bassa* *lo Bassot*
- la Bassa* *les Bassetes*
- les Bassetes*
- 2.2.2. Cisterna, aljub
- l'Aljub*
- 2.2.3. Pou
- Pou de la Junquera* *Povet de l'Ermita Vella*
- Povet dels Marins* *Pou del Cabrero*
- Pou de Cagarrito*
- 2.2.4. Motor, sénia
- Sénia Panadera*
- 2.3. Cursos d'aigua naturals
- 2.3.1. Torrent, barranc, rasa, fondo, reguer, sot
- Barranc d'Artiga* *Barranc de Cara-sant*
- Barranc de la Ratlla* *Barranc de la Vall*
- Barranc de les Pageses* *Barranc de les Piques*
- Barranc de les Solsides* *Barranc de na Ferreres*
- Barranc del Calderó* *Barranc del Flare*
- Barranc del Parat* *Barranc del Povet*
- Barranc del Salt* *Barranc Fondo*
- la Rambleta* *la Rambleta del Carrascal*
- Riu de la Coma* *Riu de la Mare de Déu*
- Riu de les Fontanelles* *Riu del Palau*
- Riu del Pontet* *Rivet de Roma*
- Rivet de Tonyo*
- 2.3.2. Font, broll, ull, ullal, bullidor, deu
- Font Coberta* *Font de l'Aigua Nova*
- Font de les Piques* *Font de Morella*
- Font del Senyor* *la Fonteta*
- 2.4. Cursos d'aigua artificials
- 2.4.1. Séquia, rec, fila
- Font Coberta* *Font de l'Aigua Nova*
- 2.4.2. Tub, canonada
- la Canonada*
- 2.4.3. Claveguera, albellonat, desaigüe
- Albelló de Cotxo*
- 2.5. Obres hidràuliques
- 2.5.1. Presa, peixera, resclosa
- les Peixeres*
- Poblament*
- 3.1. Nucli
- Sant Mateu*
- 3.2. Barri
- les Casilles*

3.3. Masia, mas, casa

<i>Casa de don Beltrán</i>	<i>Casa del Parat</i>
<i>Caseta de Garrons</i>	<i>Caseta de Pòlit</i>
<i>Caseta del Xertolí</i>	<i>Caseta dels Encenalls</i>
<i>Caseta en Rossi</i>	<i>el Cortijo</i>
<i>Mas de Don Pepito</i>	<i>Mas de la Roca</i>
<i>Mas de Leandro</i>	<i>Mas de na Ferreres</i>
<i>Mas de Rodita</i>	<i>Mas d'en Coll</i>
<i>Mas d'en Pedro</i>	<i>Torre del Palomar</i>

3.4. Cobert, cabana, pallissa, barraca

<i>Caseta del Rajoler</i>	<i>Corral de Folch</i>
<i>Corral de Garrons</i>	<i>Corral de Joaquinet el Fuster</i>
<i>Corral de la Varona</i>	<i>Corral de Marín</i>
<i>Corral de Parra</i>	<i>Corral de Pòlit</i>
<i>Corral de Valero</i>	<i>Corral dels Corretgers</i>
<i>Corralissa del Tequero</i>	<i>la Corralissa</i>

Vies de comunicació

4.1. Camí, corriol, senda, claçada, pista forestal

<i>Camí de Gàlia</i>	<i>Camí de l'Embarcat</i>
<i>Camí de la Balaguera</i>	<i>Camí de la Canyeta</i>
<i>Camí de la Caseta en Rossi</i>	<i>Camí de la Coma</i>
<i>Camí de la Lloma</i>	<i>Camí de la Pedrera</i>
<i>Camí de la Quatremitjana</i>	<i>Camí de la Saldonera</i>
<i>Camí de la Torre</i>	<i>Camí de la Travessa</i>
<i>Camí de l'Aljub</i>	<i>Camí de la Volteta del Rossinyol</i>
<i>Camí de les Deveses</i>	<i>Camí de les Llacunes</i>
<i>Camí de les Quarterades</i>	<i>Camí de les Roquetes</i>
<i>Camí de Morella</i>	<i>Camí de Morella</i>
<i>Camí de Sant Cristòfol</i>	<i>Camí de Sant Mateu a la Jana</i>
<i>Camí del Barranc Fondo</i>	<i>Camí del Bassot</i>
<i>Camí del Bustal</i>	<i>Camí del Campo</i>
<i>Camí del Carreró</i>	<i>Camí del Mas d'en Coll</i>
<i>Camí del Mas de la Roca</i>	<i>Camí del Mas de Leandro</i>
<i>Camí del Mas de Munter</i>	<i>Camí del Mas d'en Pedro</i>
<i>Camí del Molí Vell</i>	<i>Camí del Pregó de les Piques</i>
<i>Camí del Rossinyol</i>	<i>Camí del Viver de Muntanyers</i>
<i>Camí dels Enduronets</i>	<i>Camí dels Magraners</i>
<i>Camí dels Magraners</i>	<i>Camí dels Motetos</i>
<i>Camí dels Patxols</i>	<i>Camí dels Tolls</i>
<i>Camí Vell de Morella</i>	<i>Costera de Genaret</i>

Drecera de Sant Cristòfol *la Volteta del Rossinyol*
les Dreceres *Lo Carreró*

4.2. Assagador, carrerada

<i>Assagador de la Bassa</i>	<i>Assagador de la Catarra</i>
<i>Assagador de la Quatremitjana</i>	<i>Assagador del Bovalar</i>
<i>Assagador del Parat</i>	<i>Assagador dels Banderejats</i>
<i>Assagador dels Molins</i>	<i>Assagador dels Plans</i>

4.3. Viaducte, pont, pontó, passarel·la

<i>el Pontet</i>	<i>la Canterilla</i>
<i>Pont de la Coma</i>	<i>Pont de la Llacuna</i>
<i>Pont de Mossén Pere</i>	<i>Pont de Santa Magdalena</i>
<i>Pont del Parat</i>	

4.4. Encreuament, cruïlla, enforcall, entreforc

<i>els Quatre Camins</i>	<i>els Quatre Camins de la Rambla</i>
<i>Entreforc dels Plans</i>	<i>l'Empalme</i>

Llocs d'interès historicocultural

5.1. Muralla

<i>Murada del Carrer la Fira</i>	<i>Murada del Carrer Cantacorbs</i>
----------------------------------	-------------------------------------

5.2. Torre de defensa, torre de guaita

Torre de Pere Bufa

5.3. Restes arqueològiques o arquitectòniques

<i>el Poble Iber</i>	<i>Santa Ubaldesca</i>
----------------------	------------------------

5.4. Ermita, capella, oratori

<i>Ermita de Sant Cristòfol</i>	<i>Mare de Déu dels Àngels (o l'Ermita, o la Mare de Déu)</i>
<i>les Capelletes de la Mare de Déu</i>	<i>Capelleta de Sant Pere Màrtir</i>

Altres

<i>Molló de Cinc Termes</i>	<i>Molló de Sant Pere</i>
<i>Molí Vell</i>	<i>Prigó de les Piques</i>
<i>Rajoleria del Tequero</i>	<i>Rajoleria de Cabrit</i>
<i>Rajoleria del Pati la Bassa</i>	<i>Viver de Muntanyers</i>

ELS TOPÒNIMS I EL MEDI FÍSIC

Orografia

Sant Mateu està situat a 325 m sobre el nivell del mar. Es troba situat en una vall al centre de la comarca del Baix Maestrat. Pel que fa al relleu, podem dir que és suau en la zona central, on trobem tota la zona de conreu, sobretot les oliveres i els ametlers; i més muntanyós als laterals, amb algunes muntanyes que superen els 800 m.

- *Tossal de la Torre* (513 m): Tossal que rep el nom de la partida on es troba. La *Torre del Palomar* és un mas fortificat que rep el nom de torre per la seua estructura.
- *la Clapissa*: 'Terreny de muntanya pedregós' (DIEC). Badall horitzontal i pedregós entre roques planes (Maestrat). Aquest topònim descriu la morfologia de l'element orogràfic. Etim.: derivat de la mateixa arrel de *claper*, amb el sufix *-issa*; *claper* és germà del fr. *clapier*, prov. *clapiera*, 'munt de pedres'; segurament són formes derivades del germ. KLAPPON, 'fer soroll', 'colpejar amb soroll', 'obrir-se amb soroll'. El derivat *claper* devia significar originàriament 'munt d'estelles o trossos de pedra'; el mot *clapissa* és també provençal (DCVB).
- *la Mola* (736 m): 'Tossal elevat i de cim planer' (DCVB). El mot *mola* figura abundantment en la toponímia, especialment en la del País Valencià i de les illes Balears. El nom d'aquest topònim és un genèric, que descriu l'element físic.
- *la Bastida* (598 m): Aquesta muntanya pren el nom de la seua forma, ja que vista des de la Salzadella sembla una fortificació o una bastida.
- *la Gaita* (557 m): > *Guaita*. Consultat el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines: *guaita*, 'acció d'estar a l'aguait vigilant un paratge, lloc on es fa això habitualment, home que ho té per missió'. Ve del germànic comú WAKAN, 'vetlar'. I el primer document on apareix aquest mot és del s. XIII. *La Gaita* és una muntanya que podria ser un lloc privilegiat de vigilància, perquè es veu fins i tot el mar, i era un punt estratègic. Penso que el topònim ve d'ací, més que de *gaita*, instrument.

- *la Pedrera del Gros* (552 m): És una muntanya on hi havia una pedrera, i en el s. XIX se'n van traure pedres per a fer les cases del poble.
- *Pla dels Triadors*: El topònim fa referència a un ofici. Sant Mateu era un lloc important per a la transhumància. A l'hivern baixava el ramat d'Aragó a pasturar a les Deveses i al Bovalar. A la primavera, quan el temps millorava, el ramat tornava cap a les seues terres. Com que s'havien barrejat unes quantes rables, els pastors reunien els ramats al *pla dels Triadors* i els triaven.
- *lo Tormo*: Penyal aïllat. Etimologia desconeguda, però probablement preromana (ibèrica o cèltica). Segons Coromines l'origen pot ser la forma cèltica *TURMO. Existeix la variant *torm*, que té un aspecte més típicament català, però no cal creure per això que la forma *tormo* siga un castellanisme o un aragonesisme; la *-o* s'explica satisfactòriament com a mossarabisme.
- *los Plans*: Partida que fa referència al relleu del terreny, en aquest cas és pla.
- *les Comes*: Depressió sense desnivells massa marcats, una petita vall ampla. Etimologia del gàl·lic CUMBA, 'vall'. Nom de la partida.
- *la Lloma*: Elevació del terreny, significat semblant al de *tossal*. Etimologia del llatí LUMBU 'llom'. Nom de la partida.

Hidrografia natural

Pel que fa a la hidrografia natural, a Sant Mateu trobem rambles, barrancs i rius secs. Són termes que impliquen una fretura de cabal, que només porten aigua després de fortes pluges; la resta del temps són rius parcialment o completament secs. La hidrografia del terme municipal es caracteritza per una zona central que és un ampli passadís, on les aigües dels diferents barrancs i rierols del terme corren cap al nord buscant la rambla de Cervera, normalment seca i que marca el límit amb Xert i la Jana.

La paraula *rambla* ve de l'àrab RAMLA, que significa 'arenal' o 'pedregal'. És un topònim ben significatiu, ja que els seus llits estan coberts de materials gruixuts, com ara blocs,

còdols, graves i sorres. A les capçaleres, les rambles —que solen anomenar-se barrancs— són estretes i encaixades, però quan arriben a les parts baixes solen assolir grans amplàries, encara que són poc fondes. Aquesta morfologia és típica dels cursos amb forts pendents, amb molta càrrega de fons i fortes fluctuacions de cabal, tal com succeeix en les rambles.

Una altra curiositat pel que fa a la hidrografia és que els noms oficials no coincideixen amb la toponímia viva. Per exemple, el *riu Benifarquell* és el nom que apareix en els mapes, però aquest és un topònim que la gent del poble no utilitza. La gent, segons el tram, denomina el riu de diferents maneres.

El *riu Benifarquell* comença prop de la partida de les Fontanelles; és un barranc que va per baix del camí Vell de Morella. Rep el nom de *riu de les Fontanelles*. Després trobem el barranc del Calderó i el barranc de na Ferreres, que van a parar al *riu de la Font de Morella*. Continuant riu avall, després s'ajunta el barranc del Parat, al qual se li ha ajuntat el barranc del Salt, i a partir d'eixe tram es diu *riu de Santa Magdalena* (perquè antigament hi havia una ermita de Santa Magdalena). Ací se li ajunta la Rambleta. I es comença a dir *riu de la Mare de Déu*, perquè ja està molt prop de l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels. Més endavant se li ajunta el rivet de Tonyo, al qual se li ha ajuntat el barranc del Parat i la séquia de les Llacunes. I continuant el recorregut se li ajunta el riu del Palàcio i a aquest se li ha ajuntat el barranc del Pontet. Més endavant se li ajunta el barranc de la Coma, el barranc de les Pageses i el barranc de les Piques, i ja prop del terme de Cervera se li unirà el barranc d'Artiga. I ja al terme de Cervera, el riu de la Mare de Déu o riu Benifarquell es trobarà amb la Rambla.

El barranc Fondo es comunicarà amb el barranc de Comunyer a Cervera i es trobarà amb el riu Benifarquell (que a Cervera rep el nom de *barranc de Sant Mateu*) i s'ajuntaran amb la Rambla. I el barranc de la Vall comença a Sant Mateu, i al terme de Cervera s'ajunta amb el riu Benifarquell i amb el barranc de Comunyer i s'ajuntaran amb la Rambla.

El barranc de Cara-sant (malnom del propietari de la finca per on passa el barranc) i el barranc de la Ratlla (perquè passa per la ratlla del terme que separa Sant Mateu i la Salzadella) van cap a la Salzadella i faran cap al riu de Sant Miquel, de les Coves de Vinromà.

Hidrografia artificial

- Trobem dues *la Bassa*, cadascuna situada en un lloc diferent. *La Bassa* (1) està situada al costat del mas de la Roca, i l'aigua era utilitzada per a abeurar els animals. *La Bassa* (2), al costat de la rajoleria del Pati de la Bassa, era utilitzada pels animals que passaven per l'assagador. Era una zona d'abeurar i de descans.
- *Albelló de Coxo*: [awbełó] Forat que comença un conducte subterrani d'aigües sobreres o inútils. Etim. de l'àrab AL-BELLÓRA 'síquia subterrània' (DCVB). I *Coxo* era el malnom d'un home de Sant Mateu. Quan plou un poc, les aigües revenen i ix aigua per l'*albelló de Coxo*.
- *L'Aljub*: Dipòsit quadrangular, ample i de poca fondària, excavat en la terra, revestit per dins de pedres i cobert de volta, que serveix per a arreplegar l'aigua de la pluja (DCVB). A Sant Mateu encara s'aprofita aigua de l'aljub per al poble. Etim. de l'àrab AL-GUBB 'el pou'.
- *La Canonada*: [kanoná] Conducte de forma tubular destinat al transport de fluids. En aquest cas baixa l'aigua de l'aljub al poble de Sant Mateu.
- *les Peixeres*: Dics artificials, fets per l'home, que retenen l'aigua que baixa pel barranc de la Coma i l'aprofiten per a regar. No sé sap si són de l'època romana o de l'època musulmana. N'hi ha quatre i segueixen el recorregut del riu de la Coma.
- *Sénia Panadera*: En aquesta sénia els llauradors feien el pa perquè hi havia un forn per a coure'l. Ve de l'àrab SANIYA 'pou d'on la roda trau aigua per a regar'. Fixem-nos que la majoria d'aquests topònims són d'origen àrab.
- *Font de Morella*: Font que rep aquest nom perquè està situada en el camí que anava a Morella.

Poblament

Ara comentaré els topònims relacionats amb edificacions que han estat poblades tant per persones com per animals. La majoria són antropònims.

He localitzat 8 topònims de masos, 11 de corrals i corralisses i 9 de cases o casetes. Actualment només trobem

habitat un mas en tot el terme de Sant Mateu, el *mas d'en Pedro*, ara amb el nom actual de *mas de Miguelito*.

També trobem habitada la *Torre del Palomar*, que és un mas fortificat que rep el nom de torre per la seua estructura. El *Palomar* és el cognom de la família que l'habitava en un principi. Era la família d'una marquesa molt rica que tenia altres propietats al poble, com per exemple el *Racó de la Marquesa*, una partida molt gran que ara s'ha convertit en zona residencial.

Cal dir que Sant Mateu sempre ha estat una zona pobra en masos i això ha quedat reflectit en la toponímia, on només he documentat 8 masos. En canvi, Sant Mateu era una zona ramadera important, on antigament hi havia molt bestiar, per això trobem un nombre més elevat de corrals i corralisses, que estaven allunyats del poble perquè estaven prop de la zona de pastures.

Cal dir que la majoria d'aquests topònims són antropònims, ja que a través de noms, malnoms o llinatges indiquen el nom del posseïdor de l'habitatge o de qui l'habitava. Per exemple, el *corral de Folch* pertanyia a la família dels Folquets. El *mas de na Ferreres*, cognom molt nombrós encara en l'actualitat a Sant Mateu, dóna nom també a la partida. Un altre antropònim que trobem és *caseta d'en Rossi*. Els Rossi eren una família molt rica gràcies al comerç de la llana del segle xv. En el rosetó de l'església arxiprestal trobem l'escut de la família Rossi. En el *Llibre de privilegis* també apareix aquest cognom, però escrit *Rocí*.

També podem observar que en aquests antropònims s'han utilitzat malnoms: *corral de Valero*, *corralissa del Tequero*, *caseta del Rajoler*, *corral dels Corretgers*, etc.

Una altra dada curiosa és que alguns masos poden tenir dos o tres noms, segons qui l'utilitza o segons si es fa referència a un propietari o a un altre. Per exemple:

- *mas de la Roca* o *mas del Corón*;
- *mas d'en Pedro* o *mas de Miguelito* (nom de dos propietaris diferents);
- *mas de Leandro*, *mas de la Senyoreta*, *mas de Malena*, *mas del Barranc* (perquè està al costat del mas). La família dels Barranquers de Sant Mateu descendeixen d'aquest barranc.

Hem de dir que no només es fa ús d'antropònims en el poblament, sinó també en elements orogràfics (*mola d'en Soler*), en elements hidrogràfics (*toll de la Pelambra*, *rivet de Tonyo* [diminutiu d'*Antonio*], *povet dels Marins*, *albelló de Coxo*, *pou del Cabrero* i *pou de Cagarrito*), en partides (*Racó dels Umberts*, *el Minguillo*, *el Borrull de Sanxo* [Sanxo pertanyia a una família molt rica de Sant Mateu, que va cedir l'aigua del naixement d'una font de la seua finca per al convent de les monges agustines], *hort de Vinyes* [Vinyes era el cognom d'una família de Sant Mateu, propietària d'aquest hort. A l'hort hi ha una casa amb una pedra, on hi ha una inscripció amb el nom: Fernando Viñes, 1815]).

Des del punt de vista lingüístic, cal assenyalar que en aquests topònims s'ha mantingut l'article personal (*en, na*), que en l'actualitat no s'utilitza en la parla de Sant Mateu, però que antigament sí que s'utilitzava. Per exemple, *mas d'en Coll*, *mas de na Ferreres*, *mas d'en Pedro*, *caseta d'en Rossi*, *mola d'en Soler*.

CLASSIFICACIÓ PER CAMPS SEMÀNTICS I COMENTARI D'ALGUNS TOPÒNIMS

Topònims relacionats amb la flora, vegetació i conreu

Camí dels Magraners	Clot dels Noguerets
Corral de Parra	el Pla de les Vinyes
Morral de l'Oró	Pou de la Junquera
Rambleta del Carrascal	

- *Morral de l'Oró*: [awró] En la pronúncia trobem una característica del parlar de la nostra zona. És la diftongació inicial de la vocal [o]. Pel que fa a l'element físic, el *Morral de l'Oró* és una roca tallada verticalment. Dins dels clevills hi havia vegetació, entre ells orons i garrofers bords.
- *Clot dels Noguerets*: [anogeréts] Clot on anaven a banyar-se els xiquets a l'estiu, i al costat hi havia uns noguers menuts; prop del riu del Pontet, on hi havia un pont menut.
- *Pou de la Junquera*: Pou molt menut, com uns aiguamolls, que està envoltat de juncs.
- *el Pla de les Vinyes*: Pla on hi havia molta vinya.

- *Rambleta del Carrascal*: Genèric format amb un diminutiu *rambleta* 'rambla menuda' i un especificatiu, que fa referència al col·lectiu *carrascal* 'extensió de carrasques', que eren prou abundants en aquella zona fins que es va convertir en terreny de cultiu, concretament en oliveres. També hi ha una partida que rep el nom de *Carrascal*. La *rambleta del Carrascal* passa per dins de la partida.
- *les Donzelles*: Partida que rep el nom derivat de la planta anomenada *donzell*.

Topònims relacionats amb la fauna

Camí del Rossinyol	Collet de la Rabosa
els Boverots	lo Bovalar
Passet de l'Ase	Pic de l'Àguila

- *Collet de la Rabosa*: És un collet on anava una rabosa totes les nits i udolava.
- *Passet de l'Ase*: És un pas molt estret, sols passa un ase, i fa cap al Forat d'Orenga o cova dels Ermitans.
- *Camí del Rossinyol* (o *Volteta del Rossinyol*): Aquest camí rep el nom perquè el dia de Sant Nicolau de Tolentino (10 de setembre), religiós agustí, la gent del poble anava al convent de les monges agustines per a agafar aigua del povet de sant Nicolau. Era un dia de festa; anaven a passejar i a fer una volteta, i quan passaven per aquest camí els rossinyols cantaven.
- *lo Bovalar*: Paraula derivada de *bou*. Significa 'lloc de pasturatge dels bous'. Aquest topònim està documentat des del s. XIII al Maestrat.
- *els Boverots*: Paraula derivada de *bou*. Fa referència al pastor dels bous.

Aquests dos últims topònims (noms de partida) reflecteixen la importància que va tenir la ramaderia en el nostre poble.

Topònims referits al color i al material

la Pedra Blanca	la Pedrera
la Roca Roja	les Roquetes
les Solsides	Monte Blanco

- *la Pedra Blanca*: Té aquest nom perquè la roca que forma la muntanya és d'un material blanc.
- *la Roca Roja*: Topònim que fa referència a un color. És un clavill de la roca, i *roja* perquè és d'argila.
- *Monte Blanco*: El paratge rep aquest nom perquè és una zona on no hi ha terra de conreu. Ara ha estat declarat Paratge Natural per la Generalitat Valenciana. Aquest topònim l'hem conservat en castellà.
- *les Roquetes*: Topònim que és un diminutiu i també indica que és un terreny on abunda la pedra i la roca.
- *la Pedrera*: Topònim que indica que és un terreny on abunda la pedra.
- *les Solsides*: Aquest topònim fa referència als despreniments de terres per acció de la pluja. Etim. paraula derivada de *solsir*, i aquesta del llatí *SUCCIDERE*.

Topònims relacionats amb la forma i metafòrics

Barranc del Calderó	Barranc del Salt
Camí de la Travessa	Camí del Carreró
Entreforc dels Plans	Font Coberta
Font de les Piques	la Bastida
lo Carreró	Torredona

- *Barranc del Calderó*: Barranc que té un desnivell i fa un salt, i que tot té forma de calderó. (*Calderó*: Recipient de metall, de forma rodona semblant a la de la caldera, però de més poca grossària, que sol servir per bullir aigua o altres coses (*DCVB*)).
- *Barranc del Salt*: Barranc que rep aquest nom perquè hi ha un salt d'aigua.
- *Font Coberta*: Font que està coberta per un arc.
- *Camí de la Travessa*: Camí que travessa una part important del terme i que ara acaba al pont del riu de la Mare de Déu, però antigament continuava fins al molí Vell. El feien servir la gent que venia de la Salzadella per anar a moldre el blat al molí de farina.
- *Entreforc dels Plans*: Lloc on s'uneixen dos o més camins. Ve del llatí *INTERFŪRCU*, var. d'*INTERFŪRCIU*.
- *lo Carreró*: Rep aquest nom perquè està entre dos barrancs i fa la forma d'un carreró.

- *Font de les Piques*: Hi ha una font d'on raja l'aigua sobre una pica i aquesta sobre una altra.
- *Torredona*: Nom d'una partida. Segurament és una abreviació de *Torre Redona*. Aquesta partida es troba situada darrere de la muralla del carrer de la Fira. I segurament deuria haver-hi una torre redona diferent a les altres i d'ací li ve el nom.

Antropònims (noms, llinatges, cognoms, oficis, parentius)

- Coll dels Tintorers* (ofici)
- Cova dels Ermitans* (ofici)
- Mola d'en Soler* (cognom)
- Barranc d'Artiga* (cognom)
- Barranc de Cara-sant* (malnom). Malnom del propietari de la finca per on passava el barranc.
- Riuet de Tonyo* (diminutiu d'*Antonio*)
- Povet dels Marins* (malnom)
- Toll de la Pelambra*. L'informant m'explica el que el seu avi li contava: que la Pelambra era una dona que vivia al mas de Leandro o mas de la Senyoreta i anava a rentar la roba al toll. No sé sap per què li deien la Pelambra, però és un malnom amb connotacions negatives.
- Pou del Cabrero* (malnom)
- Pou de Cagarrito* (malnom)
- Corral de Folch* (cognom). Corral que pertanyia a la família dels Folquets.
- lo Tanca de Vázquez* [baskés] (cognom). No és un tanca, és una partida.
- Borrull de Sanxo* (llinatge). Família molt rica de Sant Mateu, que va cedir l'aigua de la seua finca per al convent de les monges agustines.
- Caseta de Pòlit* (nom). *Pòlit* és una abreviació d'*Hipòlit*.
- Mas de Don Pepito* (nom)
- Caseta del Rajoler* (ofici)
- Corral de Joaquinet el Fuster* (ofici)
- Corral de Pòlit* (nom)
- Corral dels Corretgers* (ofici)
- Mas de Rodita* (nom)
- Casa de Don Beltrán* (nom)
- Racó dels Umberts* [awbértos] (nom)
- el Minguillo* (nom). Diminutiu de *Mingo* (Domingo).

- Era de Garrons* (malnom)
- les Pageses* (ofici)
- el Mas de Munter* (cognom)
- Costera de Genaret* (nom)
- Torre de Pere Bufa* (malnom)
- Viver de Muntanyers* [muntañés] (cognom)
- Camí de Gàlia*. *Gàlia* és un cognom que apareix en el *Llibre de privilegis de la Villa de Sant Mateu* (1157-1512). Aquest llibre recopila documents de caràcter jurídic i diplomàtic. Eren importants per a l'entitat municipal, ja que es podien utilitzar en cas de defensa dels seus drets o de les seues llibertats. El primer document copiat que trobem és de 1157 i correspon a la donació del castell de Cervera per part de Ramon Berenguer IV. El cognom *Gàlia* apareix en 15 documents diferents. Per tant, es pot deduir que era un personatge important de la vila de Sant Mateu. I el topònim *camí de Gàlia* (en el *Llibre* apareix sense accent) suposem que deu fer referència al camí que portava a alguna finca de Pere Gàlia.

Topònims relacionats amb l'aigua: hidrònims

Barranc del Povet	els Povets
Fondo de la Llacuna	l'Aigua Nova
la Bassa	la Fonteta
les Bassetes	les Fontanelles
les Fontetes	les Llacunes [lezlekúnes]
les Piques	les Rambles
los Tolls	Pont de la Llacuna
Séquia de les Llacunes	Séquia del Parat

- *Séquia de les Llacunes*: 'Excavació llarga i estreta, que serveix per a conduir aigua d'un riu o un torrent, siga per a regar, per a moure molins, etc.' (DCVB) En el cas de Sant Mateu, porta l'aigua de les Llacunes cap al riu Benifarquell.
- *l'Aigua Nova*: Segons la dita popular, la partida rep el nom d'*Aigua Nova* perquè l'aigua va de la sènia del Borrull de Sanxo al convent de les monges agustines, ja que Sanxo va donar l'aigua perquè tenia una filla monja al convent.

- *els Tolls*: Clot ple d'aigua sense moviment. A Sant Mateu és possible que el nom de *toll* el done el camí que creua per dins d'un barranc i és allí on sovint es formen els tolls.
- *Barranc del Povet*: El barranc passa pel costat d'un povet.

Topònims derivatius: diminutius, augmentatius, compostos

Barranc del Povet	Clot dels Anoguerets
Collet de la Rabosa	Collet de les Forques
Costera de Genaret	el Minguillo
els Boverots	els Pontarrons
la Costereta dels Flares	la Fonteta
la Fonteta	la Moleta
la Rambleta	les Bassetes
les Capelletes de la Mare de Déu	les Fontanelles
les Fontetes	les Roquetes
lo Bassot	los Patxols
Muntanyeta de Sant Joan	Passet de l'Ase
Povet de l'Ermita Vella	Povet dels Marins
Rambleta del Carrascal	Riu del Pontet
Rivet de Roma	Torredona

Hagiotopònims

Primer de tot, dir que *hagiotopònim* és una paraula composta formada pel mot grec HAGIÓS, que vol dir 'sant' i per *topònim*, que vol dir 'nom propi de lloc'. Per tant, ara ens trobem davant de topònims que fan referència a diferents noms de lloc formats amb noms de sants. Una vegada més, en la toponímia quedarà reflectida la importància de la religió cristiana en la nostra cultura.

En el cas de Sant Mateu, és molt important el culte a sant Pere Màrtir. Per exemple, l'Ermita Vella dona culte a sant Pere Màrtir. A dins del poble trobem l'*església de Sant Pere*. Tenim el *molló de Sant Pere* i la *capelleta de Sant Pere*. Es podria estudiar més acuradament la influència de sant Pere en el poble.

- *Santa Ubaldesca*: Ermita del segle XIII. Jaume I va donar Sant Mateu a l'Orde de l'Hospital. El seu mestre general, Hug de Follalquer, li atorga carta pobla el 1237. Els cavallers de l'Orde dels Hospitalers eren

devots d'aquesta santa. Només queden unes poques restes de l'ermita.

- *Muntanyeta de Sant Joan*: El nom li ve perquè hi havia una ermita dedicada al culte d'aquest sant. Actualment l'ermita ha desaparegut. La partida es diu *Sant Joan*. També està relacionat amb l'Orde de l'Hospital, perquè el nom complet d'aquesta era Orde de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem.
- *la Costereta dels Flares*: En aquesta costereta hi havia el naixement d'una font, que portava l'aigua al convent dels dominics, que estava situat en l'actual plaça de la Pietat.
- *Pont de Mossén Pere*: El pont estava dins d'una finca molt gran i el propietari era mossén Pere.
- *Santa Bàrbera*: Partida que rep el nom de la santa. A l'interior del cementeri, que es troba en la partida de *Santa Bàrbera*, troben l'ermita dedicada al culte d'aquesta santa.
- *Pont de Santa Magdalena*: Pont que passa per damunt del *riu de Santa Magdalena*, prop de l'antiga ermita dedicada al culte d'aquesta santa.
- *Mare de Déu dels Àngels*: Ermita del segle XVI.
- *Ermita de Sant Cristòfol*: Ermita del segle XIV. També hi ha el topònim *camí de Sant Cristòfol* i les *Drecceres de Sant Cristòfol*.
- *les Capelletes de la Mare de Déu*: Són dues capelletes de 3 m d'alçària per 1 m d'amplària, amb un fòrnix reixat on hi ha un quadre de la Mare de Déu. Estan al principi del camí que puja a l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels.
- *el Campo*: En aquesta partida es va trobar una imatge femenina en una pedra que pertany a l'època del neolític.
- *Cova dels Ermitans*: [armitàns] La gent del poble utilitza el topònim de *cova dels Ermitans*. En l'època medieval hi havien els anacoretas, que eren uns religiosos que feien penitència en un lloc retirat. En el cas de Sant Mateu, aquests religiosos o ermitans es retiraven en aquest paratge, que rep el nom de Racó del Flare, pel mateix motiu. En canvi, la gent dels masos propers, com per exemple el mas de Roca, a la cova li diuen el

Forat d'Orenga. Orenga era el nom d'un membre d'una família que va habitar en aquesta cova. Aquesta cova va estar habitada en temps passats (s. XVIII-s. XIX), i ho demostra el fet que es conserva un brancal de pedra. I el barranc del Flare rep aquest nom perquè naix al racó del Flare.

- *Ermita Vella:* Ermita de la qual només queden les ruïnes. Aquest topònim ja apareix en el *Llibre de Privilegis de Sant Mateu* (1157- 1512).
- *Povet de l'Ermita Vella:* pou menut que hi ha al costat de l'ermita. Topònim format a partir d'un diminutiu.
- *Molló de Sant Pere:* Damunt del molló hi ha la capelleta de Sant Pere Màrtir. Actualment només es conserva la meitat de la capelleta.

Altres topònims

- *La Roca del Migdia:* roca rep aquest nom perquè al migdia apareix una ombra d'una altra roca, i els masovers i els llauradors ho utilitzaven com a referència horària.
- *La Cova del Vent:* Com el seu nom indica, és una cova en l'interior de la qual fa molt de vent.
- *Camí de la Canyeta:* El nom especificatiu del topònim, *Canyeta*, és un diminutiu que fa referència a una canya menuda. Aquest camí era utilitzat per la gent que venia de dalt, és a dir, de Xert, Catí, Morella i anaven al molí de farina a moldre el blat. Creua tot el poble i va cap als Molins. Actualment s'acaba al pont de la Coma.
- *Camí de l'Embarcat:* Hi ha dues teories per explicar l'origen d'*Embarcat*. La primera defensa *Embarcat*, que ve de *barca* i fa referència al riu. I la segona defensa la pronúncia de *Embargat*, perquè el camí està darrere del carrer de la Fira. I diu que en la fira es venien productes de primera, mentre que en el *camí de l'Embargat* es venien tots aquells productes que s'havien *embargat* a aquelles persones que no podien pagar.
- *Assagador dels Banderejats:* També és conegut amb el nom d'*assagador de Madrid a Barcelona*. *Banderejats* és una malformació de *Bandejats* 'Home que està

fora de la llei i vaga per llocs despoblats per fer-se escàpol de l'acció de la justícia o per cometre més delictes' (*DCVB*). En aquest assagador hi havia molts assalts per part dels bandejats.

- *les Andròmines: (pl.)* 'Eines o artefactes, en general, dels que serveixen per fer qualche cosa'. Probablement és certa l'etimologia proposada per Coromines (*DECat*, i: 209-210), que fa venir *andròmina* del nom mitològic *Andròmeda*, personatge d'una famosa faula que, contada a la gent, devia semblar tan fantàstica i absurda que el dit nom hauria esdevingut sinònim de 'faula, mentida, embolic'.
 - *Cova dels Encenalls:* Aquesta cova pertanyia a la família dels Encenalls. La cova té una profunditat de 10 m. Forma part del Catàleg de Coves Protegides de la Generalitat Valenciana.
 - *Racó dels Polacos.*
 - *Racó dels Estrelats:* Estelat; ple d'estrelles (val.).
 - *Clots dels Valons:* Aquest topònim té una certa dificultat en la seua grafia. Hi ha una vacil·lació entre *v* i *b*. Hem trobat escrit *valons* amb *v*; i un *való* era, seguint la definició del *DCVB*, 'membre d'un dels regiments que originàriament estaven formats de soldats valons i que actuaren dins Espanya fins a la primera meitat del segle XIX, encara que els darrers temps ja hi figuraven soldats de les més diverses procedències'. És estrany que a Sant Mateu arribaren els valons. També s'ha trobat escrit en algun mapa *baló*, però en menys ocasions. Per altra banda, un informador em va dir *Clots dels Barons*. S'hauria de fer un treball de recerca més acurat.
 - *Racó dels Umberts* [awbertos] [umbertos]: Hi ha una vacil·lació a l'hora de pronunciar el nom propi.
 - *Prigó de les Piques:* No he trobat en cap font ni *prigó* ni *pregó*. Fa referència a un peiró, 'creu de terme, posada sobre un pedestal de pedra (Maestrat)' (*DCVB*). Ve del llatí *PETRŌNE*, derivat de *PĒTRA* 'pedra'.
- els Terrers
- *Barranc de la Ratlla:* Barranc que passa per la ratlla del terme.

- *lo Macarroni*.
- *Collet de les Forques*.
- *Baix la Vila*: Partida que està situada baix la vila.
- *Corral de la Barona* (o *Corral de la Varona*). Hi ha una vacil·lació en l'escriptura del nom especificatiu. He trobat *Barona* i *Varona*.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. i MOLL, F. B. (1985-1988): *Diccionari català-valencià-balear*, Moll, Palma de Mallorca.
- BERNAT AGUT, J. (1995): "Recull toponímic del cap de terme (Atzeneta del Maestrat)", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.
- BODOQUE, A. i PÉREZ A. (1995): "La toponímia de la vall d'Aigües Vives", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.
- COROMINES, JOAN (1981-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes, Barcelona.
- GUARDIOLA NOGUERA, FERRAN (1995): "Recull toponímic del terme de Cinctorres", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.

CONCLUSIÓ

I després d'això podem concloure afirmant que la toponímia és un reflex de la nostra cultura ancestral (íbers, romans, musulmans), de la nostra llengua, de la nostra religió (com hem vist amb els hagiòtopònims), de la nostra història, i una manera de recuperar el nostre passat, que de mica en mica es va perdent.

- GUIRAU, ALFONS (1995): "Toponímia de l'Albufera de València", dins *Materials de Toponímia II*, Denes, València.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Edicions 62, Barcelona / Palma de Mallorca / València.
- MOLINER FORNER, M^a LL. (1984): "Aproximació a la toponímia de Sant Mateu", *Centre de Estudios del Maestrazgo* 6, pp. 32-35.
- MOYA, J. A. i ALVIR, J. V. (1995): "Aproximació a la toponímia d'Andilla", dins *Materials de Toponímia I*, Denes, València.
- SANCHEZ ALMELA, Elena (1985): *El llibre de privilegis de la Villa de Sant Mateu (1157-1512)*, ed. Confederación Española de Cajas de Ahorro, Madrid.